

DADA BERLIN

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

Dada Berlin
TRI MANIFESTA
1918–1919.

Richard Huelsenbeck, „Erste Dadarede in Deutschland“, 1918.

Richard Huelsenbeck, „Dadaistisches Manifest“, 1918.

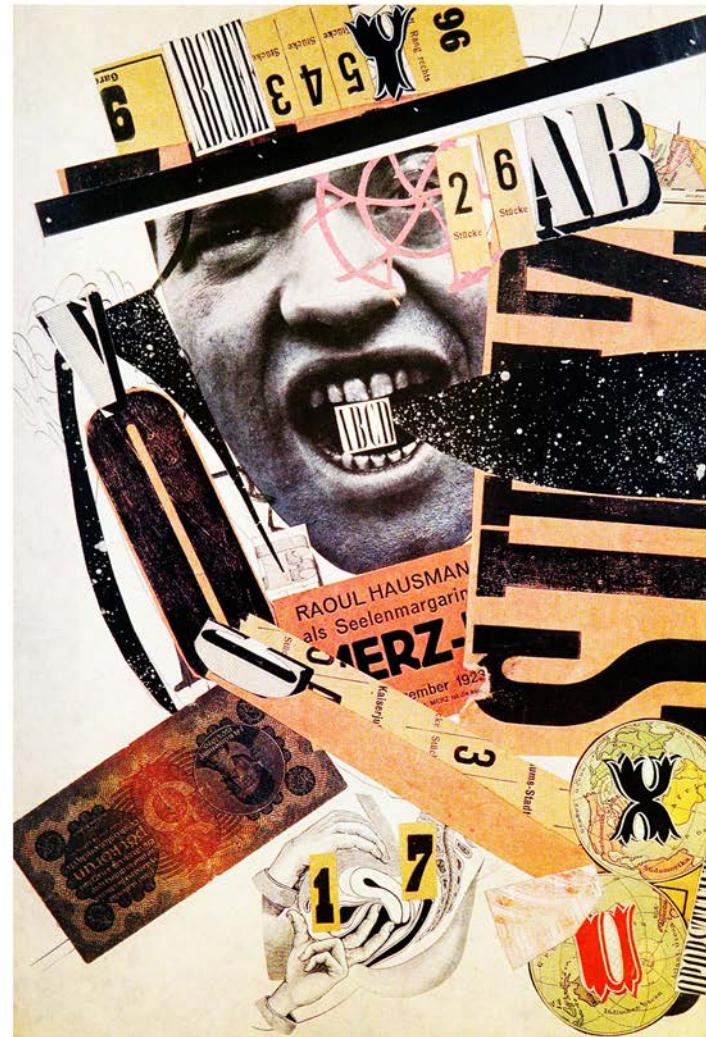
Raoul Hausmann, Richard Huelsenbeck i Jefim Golyscheff, „Was ist der Dadaismus und was will er in Deutschland?“, Berlin, 1919.

Ostali izvori su navedeni uz tekstove.

Preveo i priredio AG, 2014–2019.

<http://anarhija-blok45.net>
aleksa.goljanin@gmail.com

ZAJEDNIČKA ARHIVA
<http://anarhisticka-biblioteka.net>

tri manifesta

dadaco

Dadaistischer Handatlas
Erscheint im Januar 1920

Größtes
Standard-Werk
der Welt

Der Dadaco gibt den einzigen
authentischen Aufschluss über alle
Dadaisten der Gegenwart

M. Hirsch

Huelserbeck
Mehring
Grosz-Herfield

Centralamt der dada istischen Bewegung in
DEUTSCHLAND

Charlottenburg, Kastanienstr. 11B. Richard Huelserbeck. Firmansprecher: Steinplatz 89/8.

„He, he, mladiću,
Dada nije umetnički pravac.“

Der Dada br. 2, Berlin, 1920, str. 2.

NA KORICAMA:

Raoul Hausmann, ABCD (Porträt des Künstlers), 1923–1924.

He, he, Sie junger Mann
Dada ist keine Kunstrichtung

Kurt Wolff

Verlag in
München

Der Dadaist WIELAND HERZFELDE, Kurfürstendamm 76.

Prvo obraćanje dade u Nemackoj

Rihard Hilzenbek

Kraj sveta

Rihard Hilzenbek

Dadaistički manifest

Rihard Hilzenbek et al.

Šta je dadaizam i koji su njegovi ciljevi u
Nemačkoj?

Raul Hausman et al.

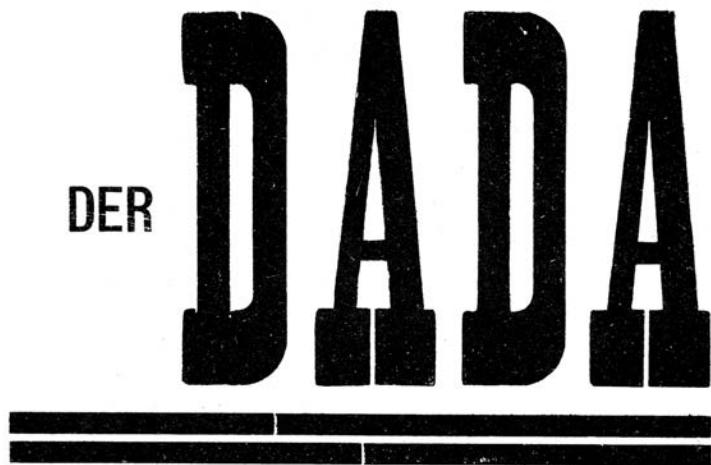
Klub DADA

Raul Hausman i Johanes Bader

Pristupite DADI

Investirajte u DADU!

Saopštenje Kluba DADA

Ovde je sakupljeno nekoliko tekstova koji obeležavaju početak berlinske dade ili neke od njenih najvažnijih trenutaka. Svi ti tekstovi su već bili objavljeni na našoj stranici, ali sada su povezani u jedan buklet, uz nekoliko napomena i drugih dodataka. Slika o berlinskoj dadi, na osnovu prevoda koje smo do sada uradili, i dalje je vrlo fragmentarna. Ipak, neki krupniji delovi tog mozaika mogu se naći u sledećim bukletima:

Hana Heh, *Berlinska dada 1917–1925: razgovor sa Eduardom Roditijem* (1959)

Raul Hausman, *Dada se buni, rovari i umire u Berlinu* (1966)

Rihard Hilzenbek, *En avant Dada: jedna istorija da-dajzma* (1920)

AG, decembar 2018.

Prvo obraćanje dade u Nemačkoj

Rihard Hilzenbek (1918)

NEOBIČNA ZBIVANJA U GRAFIČKOM KABINETU
GOSPODINA NOJMANA

Po povratku iz Ciriha u Berlin, u januaru 1917, Hilzenbek je brzo uspostavio ili obnovio veze s budućim dadaistima, dobrim delom već mobilisanim u sličnom duhu, oko časopisa *Neue Jugend* i anarchističkog lista Franca Junga *Freie Strasse* (braća Džon Hartfeld i Viland Hercfelde, Georg Gros, Valter Mering i donekle iz drugog pravca Raul Hausman, Hana Heh i Johanes Bader, uz još nekoliko sputnika). Do januara 1918, izgledalo je da su sazreli uslovi za prvi javni nastup.

Prilika se ukazala u galeriji I. B. Nojmana, poznatog umetničkog kolecionara, koji je imao sluha za nove stvari. Na „recitalu“ zakazanom za 22. januar, Hilzenbeku su se, ne sluteći šta sledi, pridružili Maks Herman-Najse (Max Herrmann-Neisse) i Teodor Dojbler (Theodor Daubler), poznati ekspresionistički pjesnici, ali i Georg Gros, Hilzenbekov stari poznanik, s još kraćim fitiljem za ekspresionistički patos i ostale tananosti te škole koja je u tom trenutku u Nemačkoj važila za vrhunac avangarde.

Veče je počelo Hilzenbekovom tačkom uvežbanom u Cirihi: mlatarao je svojim štapom, arogantno i izazivački (nedostajao je samo tam-tam), dok je deklamovao svoj govor, koji je brzo podigao tenziju. Na njegovu konstataciju da „sve još nije tako okrutno kao što bi moralo biti“, jedan ratni veteran, invalid, demonstrativno je napustio dvoranu, uz aplauz odozivanja od publike koja je već kiptela od besa (prema drugim izveštajima, čovek je dobio epileptični napad). Hilzenbekove

RICHARD HUELSENBECK
ORDENTLICHER WELTDADA, WELTCHAMPION UND GEHEIMER
ZENTRALRAT DER DADAISTISCHEN BEWEGUNG
RITTER DES DADAISTISCHEN LÖWENORDENS UND DER DADAISTISCHEN
TAPFERKEITSMEDAILLE

CHARLOTTENBURG
 KANTSTR. 118, III

TELEPHON STEINPLATZ 8998

„Rihard Hilzenbek, ugledni svetski dada, svetski šampion i poverenik Centralnog veća dadaističkog pokreta. Vitez dadaističkog Srebrnog lava i nosilac dadaističkog odlikovanja za hrabrost“ (adresa, telefon).

„crnačke“ pesme, iz njegovih *Fantastičnih molitvi*, samo su doile ulje na vatru. Najavljeni pesnici, oni „pravi“, Herman-Najse i Dojbler, pokušali su da odrecituju svoje pesme, što je prošlo skoro nezapaženo, da bi onda na scenu stupio Georg Gros. I on je spremio recitaciju: „O, vi kopilani, materijalisti, žderaći hleba, mesojedi, vegetarijanci! Profesori, mesarski šegrti, kurvari! Klošari!“ – i tome slično. U „partituri“ koju je čitao, neka mesta bila su označena kao pauze, što je bio znak za izvođenje kratke plesne tačke. Onda se, biranim rečima, osvrnuo na izložene ekspresionističke slike i simulirao mokrenje po platnu Lovisa Korinta (Lovis Corinth), objašnjavajući publici kako će to slići dati „finu glazuru“. Do tog trenutka, svi su već bili na nogama, a razmena uvreda i pretnji slutila je na teško nasilje. Vlasnik galerije i domaćin večeri, I. B. Nojman, htio je da zove policiju, od čega ga je Hilzenbek ipak odvratio, da bi se onda sve nekako – ne znamo kako – smirilo. Ili makar do sutradan: šokirani onim što ih je zadesilo, Herman-Najse i Dojbler su se žurno oglasili u štampi, s ogorčenom kritikom, čime su, naravno, Hilzenbeku i Grosu samo učinili uslugu (činjenica je i da će se ista

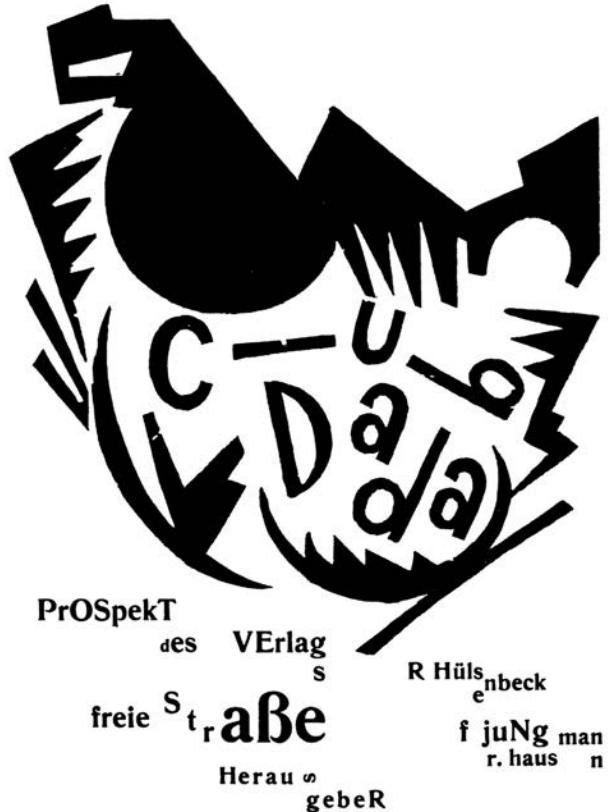
dvojica posle nekog vremena oporaviti od šoka i nastaviti da podržavaju berlinske dadaiste, makar i s bezbedne udaljenosti). Ceo Berlin je brujao o skandalu kod Nojmana i „dadaistima“. Pošto je ta reč (skandal) u to vreme još nešto značila, Hilzenbek je morao biti zadovoljan.

Ubrzo posle toga, Hilzenbek, Raul Hausman, Hana Heh, Johanes Bader, Georg Gros, Džon Hartfeld, Viland Hercfelde, Valter Mering, Franc Jung i drugi, osnivaju Klub Dada (januar 1918) i berlinsku dadaističku grupu – od samog početka podjeljenu na nekoliko frakcija, ali opet povezanu – čiji će ideje, publikacije, tipografija, kolaži, fotomontaže i druge inovacije dati veliki doprinos eksplozivnom širenju dade u mnogim evropskim provincijama.¹

AG, 2018.

¹ Ovaj prikaz sam sastavio na osnovu nekoliko izvora, koji variraju u detaljima, ali skoro bez kontradikcija. Epizoda se spominje u praktično svim tekstovima o počecima berlinske dade, ali ovde je dovoljno navesti Jed Rasula, *Destruction was my Beatrice: Dada and the unmaking of the twentieth century* (Bacis Books, New York, 2015), str. 55–56; RoseLee Goldberg, *Performance: Live Art 1909 to the Present*, Harry N. Abrams, Inc., New York, 1979, str. 43; i kratak osrvt sa samog početka Hilzenbekovog teksta „Eine dadaistische Privatangelegenheit“ (pod pseudonimom Hans Baumann), iz *Dada Almanach*, Berlin, 1920, str. 29–30 (str. 37 izdanja Atlas Press).

PRVO OBRAĆANJE DADE U NEMAČKOJ

Raoul Hausmann, Club Dada Prospekt, duborez, 1918.

Dame i gospodo!

Ovo veče je zamišljeno kao znak podrške dadi, novom međunarodnom „umetničkom pravcu“, osnovanom pre dve godine u Cirihu. Među inicijatorima tog lepog cilja bili su Hugo Bal, Emi Henings, slikar (Marsel) Slodki, Rumuni Marsel Janko i Tristan Cara i na kraju, mada ne i poslednji, ja lično, koji sada imam čast da istupim u ime svojih starih prijatelja i propagiram naše stare-nove poglede. Hugo Bal, veliki umetnik i još veći čovek, potpuno nesnobovsko i neknjiževno ljudsko biće, osnovao je u Cirihu, 1916, Kabare Volter, u kojem se, uz našu pomoć, razvio dadaizam. Dadaizam je neminovno bio međunarodni proizvod. Morali ste da pronađete nešto zajedničko sa Rusima, Rumunima, Švajcercima i Nemcima. Bio je to pravi veštiji sabat, kakav ne možete ni da zamislite, halabuka od jutra do mraka, divljanje bubnjeva i tam-tamova, ekstaza dvokoraka i kubističkih plesova. Rumuni, koji su došli iz Francuske, voleli su Apolinera i Maksa Žakoba, i znali sve o Barzinu, *Poème et drame*² i kubistima. Marineti, Palaceski (Aldo Palazzeschi) i (Alberto) Savinio pisali su nam iz Italije. Mi Nemci smo tu bili prilično izgubljeni. Bal je zapravo bio jedini koji je prihvatio i promislio sve probleme koje su postavili futuristički i kubistički pokret. Možda su ga i neki među vama slušali kada je 1915, ovde u Berlinu, govorio na Ekspresionističkoj večeri, koju sam organizovao zajedno

² Naslov Barzinovog časopisa (pesnik Henri-Martin Barzun, 1881–1973, jedan od pionira simultanizma).

s njim.³ To je zaista bila najekspresionističija poezija koja se mogla čuti u Nemačkoj. Bal je onda poveo svog „besnog psa“ u Švajcarsku, maštu takve snage da manje duše, kao što su Rubiner (Ludwig Rubiner) i Koridi (Eduard Korrodi), još uvek pate zbog nje. Kabare Volter je bio naša eksperimentalna pozornica, na kojoj smo pokušavali da pronađemo ono što nam je zajedničko. Zajedno smo pravili predivnu crnačku muziku, pomoću čegrtaljki, drvenih palica i drugih primativnih instrumenata. Igrao sam ulogu kantora, skoro mitske figure. *Trabaja, Trabaja la mojere...* uz dobru dozu patetike. Ljudi iz Ciriha, svih fela i zanata, ujedinili su se u kampanji protiv nas. To je bilo najbolje od svega: sada smo znali s kim imamo posla. Bili smo protiv pacifista, zato što nam je rat, na kraju krajeva, pružio priliku da živimo u slavi. A u to vreme, pacifisti su bili još pristojniji svet nego danas, kada svaki glupi balavac, koji maše svojim knjigama protiv duha vremena, pokušava da izvuče neku vajdu iz ekonomске situacije. Bili smo za rat i dadaizam je i dalje za rat. Stvari se moraju pogurati: sve još uvek nije tako okrutno kao što bi moralо biti.⁴

³ „Expressionistenabend (ekspresionističko veče) u *Harmoniumsaal*, prvo takvo u Berlinu“, piše Hugo Bal u svom dnevniku, za veče održano 12. V 1915. (Hugo Ball, *Die Flucht aus der Zeit*, 1927, str. 23, izdanja iz 1946.)

⁴ Hilzenbek, naravno, provocira liberalne, buržoaske pacifice, koje je očekivao u publici, sastavljenoj uglavnom od ekspresionističkih umetnika i njihovih ljubitelja, na koje će se dada uskoro obrušiti. Na stav dadaista prema ratu (bez izuzetaka, iako ne uvek i bez nekih kratkotrajnih iluzija ili u početku poslušnog odazivanja na pozive za mobilizaciju), nepotrebno je podsećati, ali upadljivo je da Hilzenbek ovde zapravo varira poznate fraze iz racionalizacija mnogih vodećih ekspresionista uoči i na samom početku rata – o ratu kao „pročišćujućoj vatri“ (Franc Mark) ili o tome kako novi početak zahteva da „trula Evropa“ ili „truli poredak“ iskrvari do kraja, itd. To oduševljenje ratom nije bilo ograničeno samo na italijanske futuriste ili militantnije nemačke ekspresioniste; to je bilo opšte mesto predratne evropske intelektualne i umetničke scene, na

U Kabareu Volter prvo smo eksperimentisali sa sopstvenim kubističkim plesovima, maskama Marsela Janka i svojeručno izrađenim kostimima od šarenog papira i šljokica. Tristan Cara, koji sada objavljuje dadaističke publikacije u Cirihi, osmislio je scensku postavku simultane poeme, koju na raznim jezicima, u različitim ritmovima i tonovima izvodi nekoliko osoba istovremeno. Ja sam izmislio koncert samoglasnika (*concert des voyelles*) i bruitističku poemu, mešavinu pesme i bruitističke muzike, sličnu onoj koju su proslavili futuristi u komadu *Réveil de Capitale*.⁵ Inovacije su počele da pljušte; Cara je izmislio statičnu poemu (*poème statique*), neku vrstu optičke poeme, u koju se gleda kao u šumu; ja sam, opet, uveo poemu pokreta (*poème mouvementiste*), koja se recitovala uz izvođenje primativnih pokreta, kakvi se nikada ranije nisu mogli videti.

Dame i gospodo: tako je nastao dadaizam, žižna tačka internacionalnih energija. Bilo nam je dosta kubizma, puka apstrakcija nam je postala dosadna. Prirodno dolazite do onog stvarnog, kada se jednom trgnete i oživite. Futurizam, kakav je tada bio, bio je čisto italijanska stvar, borba protiv te strašne zastarelosti, koja je u savezu s ljigavim komercijalizmom uništila svaki talenat u Italiji. Futurizam, na koji su ovde u Nemačkoj, gde imamo tu retku čast da budemo poslednji u svemu, najsirovije neznanice i šupljoglavci, sve do skora, gledali s prezironom, kao na prevaru, zato što su njegovi stihovi bili loši i nerazumljivi, taj isti futurizam, dame i gospodo, bio je pobuna protiv kipa Apolona, protiv kantilena i bel kanta – ali šta dadaisti imaju s tim? Ništa, ni sa futurizmom, ni sa kubizmom. Mi smo bili nešto novo, mi smo bili dade, Bal-Dada, Hilzenbek-Dada, Cara-Dada. Dada je reč koja postoji u svim jezicima – ona ne izražava ništa osim internacionalnog karaktera pokreta i nema nikakve veze s

svim zaraćenim stranama, makar na zapadu (sa Apolinerom kao možda najžalosnjijim primerom).

⁵ Luigi Russolo (1885–1947), „Buđenje prestonice“, 1913–1914.

detinjastim brbljanjem, s kojim su neki hteli da je povežu. Šta je onda taj dadaizam, o kojem govorim večeras? On želi da bude *fronda* (pobuna) glavnih internacionalnih umetničkih pokreta. On je most ka novoj radosti pravih stvari. Njega čine pojedinci koji umeju da se uhvate u koštač sa životom, stvarni likovi, miljenici sudbine, sposobni za iskustvo. Ljudi izoštrenog intelekta, koji su svesni da se nalaze na istorijskoj prekretnici. Na korak od politike. Sutra ili ministri ili mučenici iz Šliselburga.⁶ Dadaizam je nešto što prevazilazi elemente futurizma i teoreme kubizma. On je nužno nešto novo, zato što se nalazi na pramcu razvoja, a vremena se menjaju sa onima koji su u stanju da se i sami promene. *Fantastične molitve*⁷, iz kojih ću vam sada pročitati nešto, objavljene su kao dadaističko izdanje, i dočaraće vam, nadam se, kolorit tog pokreta.

1918.

Richard Huelsenbeck, „Erste Dadarede in Deutschland“. Prvi put pročitano u galeriji I. B. Nojmana (Israel ili Israel Ber Neumann, „Graphischen Kabinett I.B. Neumann“) u Berlinu, 22. I 1918 (prema drugim izvorima, 18. II 1918).

Prvi put objavljeno u Richard Huelsenbeck, *Dada Almanach*, Berlin, 1920, str. 104–108 (str. 110–113. izdanja Atlas Press).

⁶ Schlüsselburg ili Šliselburg, grad kod Sankt Peterburga, poznat po tamnici iz vremena carizma.

⁷ Richard Huelsenbeck, *Phantastische Gebete*, Collection Dada, Zürich, 1916 (prvo izdanje; drugo, prošireno, 1920).

Kraj sveta

Rihard Hilzenbek (1918)

Najpoznatija Hilzenbekova poema, iz drugog, proširenog izdanja njegove zbirke *Fantastične molitve* (*Phantastische Gebete*, Malik-Verlag, Berlin, 1920; prvo izdanje, Collection Dada, Zürich, 1916). Uz Arpovog „Kaspara“, amblemski tekst rane dade, novi duh u nepatvorenom izdanju – što znači i s nekim vidljivim repovima, u ovom slučaju ekspresionističkim; ali, od početka do kraja, uz kuršluse koje nijedan pristojan ekspresionista ne bi sebi nikada dopustio.

U dodatku ovog bukleta, na stranici anarhije/ blok 45, nalaze se i Hilzenbekovo čitanje ove pesme iz 1957 (snimio Hans Rihter) i verzija Pitera Blegvada (Slapp Happy, Henry Cow) iz 1992, na engleskom, u bluz aranžmanu – verovatno najuspelija transpozicija nekog dadaističkog teksta u drugi medij i idiom. Kao što je neko primetio, ko zna šta bi Hilzenbek mislio o tome (i ja radije ne bih razmišljao dalje u tom pravcu); a opet, setimo se, svoje rane pesme najradije je opisivao kao „crnačke“. Jedna fina nit je ostala očuvana ili se možda sama nametnula – iako Blegvad, srećom, nije ni pokušavao da zvuči „crno“, još manje da simulira nekakvu „dadaističku“ iščašenost; ali lakoća s kojom je jedan ovakav tekst pretočio u melodiju i priopćenje doslovno je očaravajuća. Mislim da bi mu se svidelo.

Ne znamo koje je pesme Hilzenbek čitao posle „Prvog obraćanja dade u Nemačkoj“, ali znamo da je pesmu „Kraj sveta“ često recitovao, nekoliko puta snimio i uvek isticao kao svoju omiljenu. Možda se mogla čuti i tada.

AG

Machen Sie dada reklame!
 Inserieren Sie im dada! dada verbreitet Ihre Geschäfte
 wie eine Infektion über den ganzen Erdball.
 Die Konfektion des Dadaismus ist die Perfektion im Quadrat
 hoch drei! Kannten Sie vor einem Jahre noch: dada?
 Achten Sie auf Ihre Kinder und Sie werden sehen, dass
 die Reklame dada die Universalreklame, die Reklame
 überhaupt ist. Reklameaufträge für Nr. 3 des dada
 müssen sofort aufgegeben werden. Die ganze Seite
 kostet 500 Mark; halbe Seite 300; die Viertelseite 200;
 die Achtelseite 100. Näheres nach Vereinbarung.
 Die Redaktion des dada.

ENDE DER WELT

Soweit ist es nun tatsächlich mit dieser Welt gekommen
 Auf den Telegraphenstangen sitzen die Kühe und spielen Schach
 So melancholisch singt der Kakadu unter den Röcken der spanischen
 Tänzerin wie ein Stabstrompeter und die Kanonen jammern den ganzen Tag.
 Das ist die Landschaft in Lila, von der Herr Meyersprach, als er das Auge verlor.
 Nur mit der Feuerwehr ist die Nachtmahl aus dem Salon zu vertreiben,
 aber alle Schläuche sind entzweい.
 Ja, ja Sonja, da sehen Sie die Zelloidpuppe als Wechselbalg an und
 schreien: „God save the king“!
 Der ganze Monistenbund ist auf dem Dampfer „Meyerbeer“ versammelt,
 doch nur der Steuermann hat eine Ahnung vom hohen C.
 Ich ziehe den anatomischen Atlas aus meiner Zehe, ein ernsthaftes
 Studium beginnt.
 „Habt ihr die Fische gesehen, die im Cutaway vor der Opera stehen
 schon zween Nächte und zween Tage?
 Ach, ach, ihr grossen Teufel, ach, ach, ihr Imker und Platzkommandanten.
 Wille wau, wau, wau, Wille, wo, wo, wo, wer weiss heute nicht, was
 unser Vater Homer gedichtet hat.
 Ich halte den Krieg und den Frieden in meiner Toga, aber ich entscheide
 mich für den Cherry-Brandy flip.
 Heute weiss keiner, ob er morgen gewesen ist. Mit dem Sargdeckel
 schlägt man den Takt dazu.
 Wenn doch nur einer den Mut hätte, der Tram-Bahn die Schwanz-
 federn auszureißen, es ist eine grosse Zeit.
 Die Zoologieprofessoren sammeln sich in dem Wiesengrund, sie weben
 den Regenbogen mit den Handtellern ab.
 Der grosse Magier legt die Tomaten auf seine Stirn
 Füllst wieder Busch und Schloss - Pfeift der Rehbock, hüpfst das Ross.
 (Wer sollte da nicht biödsinnig werden.)

Rich. Hülsenbeck.

Aus der demnächst im Malik-Verlag, Berlin-Halensee, Kurfürstendamm 76, erscheinenden 2. Auflage der „Phantastischen Gebete“.

Der Dada, br. 2, Berlin, decembar 1919, str. 4.

Evo na šta je spao ovaj svet
 Krave sede na telegrafskim stubovima i igraju šah
 Kakadu ispod suknje španske igračice
 peva tužno kao štabni trubač i top jadikuje po ceo dan
 To su ta polja lavande o kojima je pričao her Majer
 kada je izgubio oko
 Samo vatrogasci mogu izvući noćnu moru iz salona
 ali sva su creva presečena
 Da da Sonja svi uzimaju celuloidnu lutku za vilinsko
 dete⁸ i viču Bože spasi kralja
 Celo monističko društvo okupilo se na parobrodu
 Mejerber⁹
 Ali samo kormilar ima neku predstavu o visokom C
 Izvlačim anatomski atlas iz palca na nogama
 počinje ozbiljno proučavanje
 Da li si videla ribu koja je stajala ispred opere u fraku
 poslednja dva dana i noći...?
 Ah ah vi veliki vragovi – ah ah vi čuvari košnica i
 zapovednici
 Uz sve dužno av av i jao jao jao ko još ne zna šta je
 naš stari Homer izrekao
 Nosim mir i rat pod svojom togom ali biram šeri brendi
 Danas niko ne zna hoće li ga biti sutra

⁸ „Wechselbalg“: u raznim evropskim folklorima, „podmetnuto“, „vilinski dete“, koje vile ostavljaju u zamenu za ljudsko dete (eng., „changeing“, fr., „chanjon“ ili „changeon“, špan., „niño cambiado“, itd.).

⁹ Giacomo Meyerbeer (Jacob Liebmann Beer, 1791–1864): nemački kompozitor, najpoznatiji po operama.

Udaraju takt poklopčima za mrtvačke sanduke
 Kad bi neko samo imao petlje da iščupa perje tramvaju
 iz repa
 ovo je sjajno doba
 Profesori zoologije okupljaju se na livadama
 Dlanovima odbijaju duge
 Veliki mag stavљa paradajz na čelo
 Opet te proganjaju žbunovi i zamkovi
 Zvižduk srndača preskače lipicanera
 (Ko ne bi poludeo od svega toga)

Richard Huelsenbeck, „Ende der Welt“, *Der Dada*, br. 2, Berlin, December, 1919, str. 5.

Richard Huelsenbeck. *Phantastische Gebete* (drugo, prošireno izdanje), ilustracije George Grosz, Malik-Verlag Abteilung Dada, Berlin, 1920, str. 28–29.

Prvo izdanje (pod istim naslovom, ali s manjim izborom pesama i bez „Kraja sveta“): Collection Dada, Zürich, 1916, ilustracije Jean Hans Arp.

CD *Dr. Huelsenbecks Mentale Heilmethode*, Rough Trade, 1992: Peter Blegvad, Roman Bunka, Holger Czukay, Raymond Federman, John Greaves, John Sass, Stefan Schwerdtfeger, with special appearances by Richard Huelsenbeck and Hans Richter (sa verzijom „Kraja sveta“ PETERA BLEGVADA NA KRAJU, 14).

- 1. Ready-Tape 57 1:38
- 2. Wir Machen die Liebe Nach Neuer Art 5:53
- 3. Militärische Novelle 7:17
- 4. Rotglühende Bratpfannen 6:14
- 5. Röhrenhose Rokoko-Neger-Rhythmus 6:26
- 6. Lieber Hasemann 3:27
- 7. Ready-Tape 65 0:44
- 8. Natürlich ist das Schiff Voller Deutscher Spione 7:30
- 9. Existentialisten 4:25

10. Hottentotten-Kral New York 3:36
11. I Really Was in a State of Malaise 5:09
12. A Dadaist Hippie 4:28
13. Ende Der Welt (Huelsenbeck, 1957) 1:40
14. End of the World (Blegvad) 3:56

„Ova nemačko-engleska radio verzija Hilzenbekovog ‘psihološkog metoda lečenja’ eksplodira od početka do kraja: svojim tekstovima, kabaretskom muzikom i pesmama kao što su ‘Dadaistički hipi’, ‘Egzistencijalisti’, ‘Hotentotsko selo Njujork’ (?; ‘Hottentotten-kral New York’); sablasnim snimcima i izlaganjima samog Hilzenbeka; pesmom ‘Kraj sveta’, koju izvode i Hilzenbek i Piter Blegvad, ovaj drugi na engleskom, kao bluz; komadom ‘Crnački rokoko ritmovi za tesne pantalonice’, raspravom od šest i po minuta, između lažnog Hilzenbeka, njega lično i drugih, oko toga kako se izgovara ‘Huelsenbeck’.“ — Greil Marcus, *Lipstick Traces*, 1990, izdanje iz 2009, bibliografija, str. 429.

„Hteo sam da opet budem hipi, dadaistički hipi, u svom stilu, s kratkom kosom i u odelu po meri, ali opet hipi i ništa osim hipija. Ta želja da opet budem neuredan, da se poistovetim s haosom i budem, da se tako izrazim, neupotrebljiv, potpuno me je obuzela... Hteo sam da se vratim u neku vrstu haosa, ne haosa koji ubija već haosa koji je prvi korak ka kreativnosti.“ — Richard Huelsenbeck, „Warum ich Amerika für immer verließ (Zašto sam zauvek napustio Ameriku)“, 1969. Fragmenti se mogu čuti u komadima 9, 11 i 12, u engleskom prevodu („On Leaving America for Good“).

Kompletan CD (jedan od načina): <http://spurensicherung.blogspot.com/2018/07/dr-huelsenbecks-mentale-heilmethode.html>

Dadaistički manifest

Prvi manifest berlinske DADE. Autor, Rihard Hilzenbek, uz podršku potpisnika.

U svojim postupcima i usmerenju, umetnost zavisi od vremena u kojem živi, a umetnici su stvorena svojih epoha. Najuzvišenija umetnost biće ona koja će svojim mentalnim sadržajem predstavljati hiljadostruki problem našeg doba, umetnost vidljivo uzdrmana prošlonedeljnim eksplozijama, koja većito pokušava da sastavi svoje udove posle jučerašnjeg udesa. Najbolji i najizuzetniji umetnici biće oni koji iz časa u čas čupaju ostatke svojih tela iz grozničave katarakte života, i koji se, dok krvare iz ruku i srca, čvrsto drže duha svog vremena.

Da li je ekspresionizam ispunio naša očekivanja o umetnosti koja bi potvrdila naše najvitalnije preokupacije?

Ne! Ne! Ne!

Da li je ekspresionizam ispunio naša očekivanja o umetnosti koja bi žaračem utisnula suštinu života u naša tela?

Ne! Ne! Ne!

Pod izgovorom okretanja unutrašnjosti, književni i likovni ekspresionisti su od sebe napravili generaciju koja sada željno očekuje umetničko i istorijsko priznanje i koja se preporučuje za najviše građanske počasti. Pod izgovorom da propagiraju dušu, oni su se u svojoj borbi s naturalizmom samo vratili na apstraktne, patetične gestove, koji podrazumevaju lagoden život, lišen sadržaja i sukoba. Pozornice su pune kraljeva, pesnika i faustovskih karaktera svih fela; teorija meliorizma (stalnog

dadaistisches Manifest

Die Kunst ist in ihrer Ausführung und Richtung von der Zeit abhängig, in der sie lebt, und die Künstler sind Kreaturen ihrer Epoche. Die höchste Kunst wird diejenige sein, die in ihren Bewußtseinsschichten die tausendfachen Probleme der Zeit präsentiert, der man anmerkt, daß sie sich von den Explosions des letzten Krieges werfen ließ, die ihre Glieder immer wieder unter dem Stoß des letzten Tages zusammenrissen. Und die Kunst, die sich nicht bewegen kann, wird ebenso sein, die ständig die Fetzen ihres Leibes aus dem Wirlsinn der Lebenskatastrophen zusammenrollen, verblassen in den Intellekt der Zeit, blutend an Händen und Herzen.

Hat der Expressionismus unsere Erwartungen auf eine solche Kunst erfüllt, die eine Ballade unserer vitalsten Angelegenheiten ist?

Nein! Nein! Nein!

Haben die Expressionisten unsere Erwartungen auf eine Kunst erfüllt, die uns die Essenz des Lebens ins Fleisch brent?

Nein! Nein! Nein!

Unter dem Vorwand der Verörterlichkeit haben sich die Expressionisten in der Literatur und in der Malerei zu einer Generation zusammengeschlossen, die heute schon schauspielerische literarische und künstlerische Würdigung erwartet und für eine ehrenvolle Bürger-Anerkennung kandidiert. Unter dem Vorwand, die Seele zu propagieren, haben sie sich im Kampfe gegen den Naturalismus zu den abstrakt-pathetischen Gesten zurückgezogen, die ein Innehaltloses, bequemes und unbewegtes Leben zur Voraussetzung haben. Die Bühnen füllten sich mit Königen, Dichtern und英雄ischen Naturgenen, Art, die Theorie und Praxis der künstlerischen Weltansicht, deren kindliche, psychopathologische Formen für eine kritische Beurteilung des expressionistischen Ausdrucks nicht mehr durchgängig das fiktivende Kopfö. Der Haß gegen die Presse, der Haß gegen die Reklame, der Haß gegen die Sensation spricht für Menschen, denen der Sessel wichtiger ist als der Lörr der Straße und die sich einen Vorzug daraus machen, von jedem Winkelwieber überzeugt zu werden. Jener sentimentale Widerstand gegen die Zeit, die nicht besser und nicht schlechter, nicht revolutionär und nicht revolutionär als alle anderen Zeiten ist, jener matre Opposition, die nach Gebeten und Wehrmachts schlägt, wenn sie es nicht vorzieht, aus attischen Jamben

ihre Pappgeschichte zu machen — sie sind Eigenschaften einer Jugend, die es nicht verstanden hat, jenseits von sich. Das Expressionismus, der im Ausland gebündet, in Deutschland nach beliebter Manier eine letzte Idylle und Erwartung guter Pension geworden ist, hat mit dem Streben stolzer Menschen nichts mehr zu tun. Die Unterzeichner dieses Manifests haben sich unter dem Streitfall

DADA!!!!

zu Propaganda einer Kunst gesammelt, von der sie die Verwirklichung neuer Ideale erwarten. Was ist nun der **DADISMUS**?

Das Wort Dada symbolisiert das primitivste Verhältnis zur umgebenden Wirklichkeit, mit dem Dadaismus tritt eine neue Realität in ihre Rechte. Das Leben erscheint als ein simultanes Gewirr von Geräuschen, Farben und Geistigkeiten, in die das dadaistische Kunstwerk mit allen seinen Mitteln Schreien, Schreien und Fliehen seiner verwegenen Anteile, verhindert, daß gesamtheitlichen Realitätsüberkommen wird. Hier ist es schad markierte Scheideweg, der den Dadaismus von allen bisherigen Konstanzungen und vor allem von dem **FUTURISMUS** trennt, den körnlich Schwachkopf als eine neue Auflage Impressionistischer Realisierung aufgelöst haben. Der Dadaismus sieht zum erstenmal dem Leben nicht mehr Ästhetisch gegenüber, indem er alle Schlagnote von Ethik, Kultur und Innerlichkeit, die nur Mündel für schwache Muskeln sind, in seine Bestandteile zerlegt.

Das BRUITISTISCHE Gedicht

schildert eine Tramhahn wie sie ist, die Essenz der Tramhahn mit dem Gähnen des Rentiers Schuhze und dem Schrei der Bremse.

Das SIMULTANISTISCHE Gedicht

lebt den Sinn des Durcheinanderjagen aller Dinge, während Herr Schulze liest, läuft der Balkanzug über die Brücke bei Nisch, ein Schwein jammert im Keller des Schleifers Nutz.

Das STÄTISCHE Gedicht

macht die Worte zu Individuen, aus den drei Buchstaben Wald, tritt der Wald mit seinen Baumkronen, Försterlevern und Wildsauen, vielleicht tritt auch eine Pension herein, vielleicht Bettler oder Bettlerin. Der Dadaismus führt zu unerschöpflichen neuen Möglichkeiten und Ausdrucksformen aller Künste. Er hat den Kubismus (zum Tanz auf der Bühne gemacht, er hat die BRUITISTISCHE Musik der Futuristen (deren rein Italienische Angelegenheit er nicht verallgemeinern will) in allen Ländern Europas propagiert. Das Wort Dada weint zugleich auf die Internationalität der Bewegung.

unapredavanja), čiji je stil detinjaste psihološke naivnosti izuzetno važan za kritičko razumevanje ekspresionizma, proganja glave onih koji ne čine ništa. Mržnja prema štampi, prema oglasima, mržnja prema senzacijama, tipični su za ljude koji radije ostaju zavaljeni u svoje fotelje nego da se prepuste uličnoj vrevi i koji čak prave vrlinu od toga što svaki sitni prevarant može da ih nasamari kako hoće. Taj sentimentalni otpor prema vremenu, koje nije ni bolje, niti gore, ni reakcionarnije, niti revolucionarnije od nekog drugog vremena, taj miltavi otpor, koji očijuka s molitvom i tamjanom, osim kada reši da svoj kartonski top napuni đuladima od antičkih jambova – to su karakteristike mladih koji nikada nisu shvatili kako da budu mladi. Ekspresionizam, nastao u tuđini, koji je u Nemačkoj, u skladu s popularnim stilom, postao zadrigla idila i isčekivanje dobre penzije, nema više ništa zajedničko s borbama aktivnih ljudi. Potpisnici ovog manifesta okupili su se oko bojnog pokliča

DADA!!!

da bi propagirali umetnost od koje očekuju ostvarenje novih idea. Šta je zapravo **DADAIZAM**?

Reč dada simbolizuje najprimitivniji odnos prema spoljašnjoj stvarnosti; s dadaizmom nastupa nova stvarnost. Život se ukazuje kao simultana zbrka zvukova, boja i spiritualnih ritmova, koju dadaistička umetnost preuzima u neizmenjenom obliku, sa svim senzacionalnim kricima i groznicom njene svakodnevne, unezverene psihe, u svoj njenoj brutalnoj realnosti. To je oštra linija podele koja razdvaja dadaizam od svih dosadašnjih umetničkih pravaca, a naročito od FUTURIZMA, u kojem su neke tupadžije, ne tako davno, videle novo izdanje impresionističkih dostignuća. Dadaizam je prvi koji odbija da prema životu zauzme estetski stav i to postiže tako što sve parole etike, kulture i introspekcije, što su samo maske za mlojavost mišića, razbijaju na njihove sastavne delove.

die an keine Grenzen, Religionen oder Berufe gebunden ist. Dada ist der internationale Ausdruck dieser Zeit, die große Fronte der Kunstschwungen, der künstlerische Reflex aller dieser Offenheiten, Friedenskongress, Balkanrieg am Gemütsmarkt, Soupers im Englantree etc etc. Dada will die Benutzung der

neuen Materials in der Malerei.

Dada ist ein CLUB, der in Berlin gegründet worden ist, in dem man eintreten kann, ohne Verbindlichkeiten zu übernehmen. Hier ist jeder Vorsteher und jeder kann sein Wort abgeben, wo es sich um künstlerische Dinge handelt. Dada ist nicht ein Vorwand für den Entzug eigner Literaten (wie unsere Feinde glauben machen möchten). Dada ist ein Club, der in Berlin gegründet worden ist, in dem man eintreten kann, ohne Verbindlichkeiten zu übernehmen. Hier ist jeder Vorsteher und jeder kann sein Wort abgeben, wo es sich um künstlerische Dinge handelt. Dada ist nicht ein Vorwand für den Entzug eigner Literaten (wie unsere Feinde glauben machen möchten). Dada ist ein CLUB, der in allen Teilen der Erde, in Honolulu so gut wie in New Orleans und Mexiko. Dadaist sein unter Umständen heilen, mehr Kaufmann, mehr Parteihaar als Künstler sein — nur zufällig Künstler sein — Dadaist sein, heißt, sich von den Dingen werben lassen, gegen jede Sedimentenbildung sein, ein Moment auf einem Stuhl gesessen helfen, das Leben in Gefahr gebracht haben (Mr. Wengs schon den Revolver auf den Hosentasche). Ein Gewebe zerfällt sich unter der Hand, man sagt ja zu einem Leben, das durch Verneinungsböhr will. Ja-sagen — Nein-sagen der Hokusokus des Daseins beschwingt das Nerven des echten Dadaisten — so liegt er, so jagt er, so radelt er — halb Parastag, halb Franziskus und lacht und lacht. Gegen die Autoren und die Einrichtung! Gegen die schäfernde Mutter des Expressionismus. Gegen die weiterhinterhaltenden Theorien hierarchischer Höhleispiel! Für den Dadaismus in Wort und Bild, für das dadaistische Geschehen in der Welt. Gegen dies Manifest sein, heißt Dada sein!

Tristan Tzara. Franz Jung. George Gross. Marcel Janco. Richard Huelsenbeck. Gerhard Preiß. Raoul Hausmann.

O. Lüthy. Frédéric Glauser. Hugo Ball. Pierre Albert Biró. Maria d'Arezzo. Gino Castrelli. Prampolini. R. van Rees. Madame van Rees. Hans Arp. G. Tschumi. André Marechal. François Nombello-Pasquier.

Von diesem Bericht sind 25 Exemplare mit den Unterschriften der Berliner Vertreter des Dadaismus hergestellt und zum Preis von fünf Mark bei Robert Hasemann, Berlin-Chaillotstrasse, Kaiserstr. 100, zu beziehen. Alle Aufzüge und Belebungen bitte man die gleiche Adresse zu richten.
Leiter der Bewegung in der Schweiz: Tristan Tzara, Zürich, Zeitweg 85 (Administration du Mouvement Dada). App. Lehrer in Mainzstein: Francis Heinz, Stockholm, Bartholome Geden 15.

BRUITISTIČKA pesma

prikazuje tramvaj kakav jeste, suštinu tramvaja, pomoću zevanja rentijera Šulca i vriska kočnica.

SIMULTANA pesma

podučava osećaju za veselu pometnju svih stvari: dok her Šulc čita, Balkan ekspres prelazi most kod Niša, a jedna svinja skvići u podrumu mesara Nutkea.

STATIČKA pesma

Ova pesma pravi od reči individue, tako da od slova koja čine reč „šuma“, dobijamo šumu s njenim krošnjama, livrejisanim šumarima i divljim svinjama, a možda iskrsne i neko malo konačište, možda Belvi ili Bela Vista.

Dadaizam vodi ka nečuvenim, novim mogućnostima i oblicima izražavanja, u svim umetnostima. On je naterao kubizam da zaigra na pozornici, on širi BRUITISTIČKU muziku futurista (čije čisto italijanske preokupacije nema nameru da generalizuje) širom Evrope. Sama reč dada ukazuje na internacionalni karakter pokreta, koji ne zna za granice, veroispovesti ili profesije. Dada je internacionalni izraz naše epohe, velika Fronda (pobuna) umetničkih pravaca, umetnički refleks svih tih mirovnih kongresa, pobuna na zelenoj pijaci, večera u Esplanadi, itd., itd. Dada se zalaže za primenu

novih materijala u slikarstvu.

Dada je KLUB, osnovan u Berlinu, u koji se možete učlaniti bez ikakvih obaveza. Tu je svako predsednik i svako ima pravo na reč o umetničkim pitanjima. Dada nije samo izgovor za ambicije šaćice književnika (u šta bi naši neprijatelji hteli da vas uvere). Dada je stanje duha, koje dolazi do izražaja u svakom razgovoru, tako da možete da kažete: ovaj čovek je DADAISTA – onaj nije; samim tim, Klub Dada ima članove širom sveta, u Honolulu, isto kao i u Nju Orleansu ili Mesericu. U nekim slučajevima, dadaista je više trgovac ili politički agitator

nego umetnik – neko ko je umetnik samo slučajno; biti dadaista znači odbijati se o stvari, opirati se svakom taloženju; sesti na stolicu, makar za trenutak, može biti opasno po život (g. Vengs je već izvukao revolver iz džepa). Tkanina vam se cepa pod prstima, kažete *da* životu, koji želi da se uzdigne pomoću negacije. Reći da, reći ne: džinovski hokus pokus postojanja raspaljuje nerve pravog dadaiste – i evo ga, dok se izležava, kreće u lov, vozi bicikl – pola Pantagruel, pola sveti Franja, koji se samo smeje i smeje. Dole sa estetsko-etičkim stavom! Dole s beskrvnim apstrakcijama ekspresionizma! Dole s književnim kretenima i njihovim teorijama o unapređivanju sveta! Za dadaizam u reči i slici, za sve dadaističko što se dešava u svetu! Biti protiv ovog manifesta znači biti pravi dadaista!

Tristan Tzara. Franz Jung. George Grosz. Marcel Janco.

Richard Huelsenbeck. Gerhard Preiss. Raoul Hausmann.

O. Lüthy. Fréderic Glauser. Hugo Ball. Pierre Albert Birot.

Maria d'Arezzo. Gino Cantarelli. Prampolini. R. van Rees.

Madame van Rees. Hans Arp. G. Thäuber. André Morosini.

François Mombello-Pasquati.

Richard Huelsenbeck, „Dadaistisches Manifest“, letak iz 1918, ponovo objavljen u R. Huelsenbeck, *Dada Almanach*, Berlin 1920, str. 36–41. U napomeni iz tog zdanja stoji: „Prvi manifest dade na nemačkom; napisao Rihard Hilzenbek, predstavljen na velikom soareu dade u Berlinu u aprilu 1918“ (12. IV 1918, sala Berlinske secesije). Prvobitni naslov manifesta, naveden i na plakatu za to veče, glasio je: „Der Dadaismus im Leben und in der Kunst (Dadaizam u životu i umetnosti)“.

Spartakovci na barikadama, Berlin, 1918–1919.

Šta je dadaizam i koji su njegovi ciljevi u Nemačkoj?

Raul Hausman, Rihard Hilzenbek i
Jefim Golišev (1919)

„Spartakovski“ ustanak u Berlinu izbija u novembru 1918. Ugušen je već u januaru 1919, a njegove vođe, Roza Luksemburg i Karl Libkneht, ubijene na najbrutalniji način. Glavni oružani oslonac privremene socijaldemokratske vlade, pored demoralisane redovne vojske, bili su „Freikorps“, grupe vojnika-plaćenika, koje su tumarale Nemačkom posle poraza iz 1918. Socijaldemokratski poslanik i Narodni opunomoćenik za pitanja vojske i mornarice, Gustav Noske, koji je preuzeo komandu nad tim trupama, ovako je opisao situaciju pred napad na radnike i pobunjenike u Berlinu: „Zahtevao sam da se donese odluka. Neko je rekao: 'Onda ti to uradi!' Na šta sam kratko odgovorio: 'U redu! Neko mora da bude pas gonič!' (doslovno, *Bluthund*, „krvoslednik“, pas svetog Huberta, koji sledi miris krvi proganjene divljači). Ne bežim od odgovornosti!“¹⁰ Ipak, ustanci, štrajkovi i pokušaji osnivanja „sovjetskih republika“ nastavili su se sve do jeseni 1919 (Rur, Saksonija, Rajnska obast, Tiringija, Bremen, Hamburg, Minhen). U martu 1919, u Berlinu ponovo izbijaju masovni radnički štrajkovi, sa još krvavijim ishodom (oko 1.200 ubijenih civila, naoružanih i nenaoružanih, opet po naređenju Noskea).

To je jedan od ključnih aspekata konteksta koji je u Nemačkoj, već od ranih dvadesetih, doveo do uspona nacizma:

¹⁰ Gustav Noske, *Von Kiel bis Kapp. Zur Geschichte der deutschen Revolution*, Berlin 1920, str. 68.

socijaldemokrate, deklarativno još uvek „marksisti“, u želji da dokažu svoju državničku snagu i zrelost – i koji su iz istog razloga 1914. glasali za rat – tih dana su doslovno masakrirali radikalniju komunističku opoziciju. Tako nastali razdor, koji se više nije mogao zaceliti, rađao je, u inače ogromnom telu simpatizera generalno „leve“, antikapitalističke orientacije, konfuziju i frustracije koje su iskoristili nacisti – koji su i sami u početku nastupali kao neka vrsta socijalista i preuzezeli dobar deo tadašnje levičarske retorike i organizacionih metoda. To je i klima u kojoj je 1918. osnovana berlinska dadaistička grupa, koja je u junu 1919. objavila i ovaj manifest.

AG

George Grosz, „Ich dien (Feierabend)“, „Služim (Posle obavljenog posla)“, portfolio sa devet grafika *Gott mit uns*, 1919, objavljen 1920.

ŠTA JE DADAIZAM I KOJI SU NJEGOVI CILJEVI U NEMAČKOJ?

I

Dadaizam zahteva:

1. Međunarodno, revolucionarno ujedinjenje svih ljudi, stvaralača i intelektualaca, iz celog sveta, na osnovama radikalnog komunizma.
2. Uvođenje progresivne nezaposlenosti, pomoću sve veće mehanizacije, u svim delatnostima. Samo kroz nezaposlenost pojedinac može stići pouzdan uvid u životne činjenice i konačno se prilagoditi samom iskuštu.
3. Da se smesta ukine privatno vlasništvo (socijalizacija) i uvede komunalna ishrana za sve; pored toga, podizanje gradova svetlosti i vrtova koji bi pripadali društvu kao celini i pripremali ljude za stanje slobode.

II

Centralno veće zahteva:

- a. Besplatne, svakodnevne obroke, za sve stvarače i intelektualce, na trgu Potsdam (Berlin).
- b. Obavezno pristupanje celokupnog sveštenstva i svih učitelja dadaističkoj veroispovesti.
- c. Najbrutalniju borbu protiv svih tendencija samozvanih „duhovnih pregalaca“ (Hiller, Adler)¹¹, protiv njihovog

¹¹ Kurt Hiller (1885–1972, greškom „Hitler“, u prevodu knjige *Dada: istorija jedne subverzije*, u kojoj se nalazi ovaj manifest): esejista, pacifista i socijalista, sarađivao s radikalnim ekspresionističkim časopisom *Der Aktion*. Alfred Adler (1870–1937), osnivač „individualne psihologije“.

George Grosz, „Gvozdeni Noske“. Na papiru koji drži u ruci ispisano je njegovo čuveno naređenje: „Svako ko se kreće biće streljan.“

Das Gesicht der herrschenden Klasse: 57 politische Zeichnungen von George Grosz, Berlin, Malik-Verlag, novembar 1921.

zakamufliranog buržujstva, protiv ekspresionizma i postklasičnog obrazovanja, koje veliča grupa *Sturm*.¹²

- d. Da se odmah počne sa izgradnjom državnog Centra za umetnost, da se ukine osećaj vlasništva u novoj umetnosti (ekspresionizam), budući da je duh posedovanja potpuno isključen iz nadindividualnog dadaističkog pokreta, koji oslobađa svekoliko čovečanstvo.
- e. Uvođenje simultane poezije¹³ kao molitve komunističke države.
- f. Rekviziciju crkava za izvođenje bruitističke¹⁴, simultane i dadaističke poezije.
- g. Uspostavljanje Dadaističkog veća za redizajniranje života, u svakom gradu sa više od 50.000 stanovnika.
- h. Da se smesta i u velikim razmerama pokrene dadaistička propagandna kampanja, sa 150 cirkusa, radi edukacije proletarijata.
- i. Da se svi zakoni i propisi podnose na odobravanje Centralnom dadaističkom veću.

¹² *Der Sturm*, najvažnija ekspresionistička publikacija (1910–1932).

¹³ I pored sve „političke naivnosti“ berlinskih dadaista, koja se rutinski navodila kao jedan od njihovih glavnih atributa, i koju su neki od njih kasnije laka srca priznavali (Richard Huelsenbeck, Hannah Höch), ovaj deo je posebno zanimljiv, zbog raskoraka, u isti mah lucidnog i tragičnog, sa onim što će „komunizam“ postati samo malo kasnije: naime, dadaistička simultana poezija je značila paralelno čitanje ili izvođenje najdisonantnijih tekstova, odnosno govora. Iz nerazgovetne i često nesnosne larme, ponekad se radovali novi, oslobađajući sklad. Pokazalo se da onaj „ozbiljni“, nedadaistički i neludički „komunizam“ nije imao mnogo poverenja u tu polifoniju. (AG)

¹⁴ Bruitizam, „umetnost buke“.

- j. Da se smesta regulišu svi seksualni odnosi, u skladu sa stavovima međunarodnog dadaizma, kroz osnivanje Dadaističkog seksualnog centra.

Centralno dadaističko revolucionarno veće
Nemačka grupa: Hausman, Hilzenbek, Golišev.
Kancelarija: Šarlotenburg, Kantstrase 118.
Prijave za članstvo se primaju u kancelariji.

Raoul Hausmann, Richard Huelsenbeck i Jefim Golyscheff, „Was ist der Dadaismus und was will er in Deutschland?“, Berlin, 1919; prvi put objavljeno u *Der Zweemann: Monatsblätter für Dichtung und Kunst* (Hannover), br. 2, decembar 1919, str. 18–19; zatim u R. Huelsenbeck, *En avant Dada*, 1920, str. 29–31. Ovde sam se oslanjao na prevod Jelene Stakić iz Anri Bear i Mišel Karasu, *Dada: istorija jedne subverzije* (Henri Behar, Michel Carassou, *DADA. Historie d'une subversion*, Fayard, Paris, 1990), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1997, str. 48.

KLUB DADA

iz časopisa s kojima su berlinski dadaisti sarađivali ili povremeno upadali u njih, aktivnosti izdavačke kuće Malik Verlag, braća Hercfelde-Hartfeld, Georg (ili Džordž) Gros, Johannes Bader, Franc Jung, Valter Mering, još toga o Hani Heh (koju smo predstavili u iscrpnom razgovoru s Eduardom Roditijem iz 1959), veze s drugim dadaističkim i avangardnim strujama, itd. Sve to sigurno nećemo moći da pokrijemo. Ali možda ovako dobijamo nešto što liči na dobar početak.

AG

U dodatu, nekoliko saopštenja KLUBA DADA, jednog od organa berlinske dadaističke grupe. Još uvek smo daleko od dovoljno zaokružene slike o berlinskoj dadi. Ostaje još mnogo toga: tekstovi iz glavnog glasila grupe *Der Dada* (1–3), materijali o čuvenoj dadaističkoj izložbi 1920 (Erste Internationale Dada-Messe), Hilzenbekov *Dada Almanach* i druge posebne publikacije, materijal za neobjavljenu antologiju dade DADACO, tekstovi

Tretet dada bei.

Dada hat sich bisher gesträubt, Mitglieder aufzunehmen, aber der Not der Zeit aus dem Ge-triebe der Grossstadt folgend, können wir uns nicht mehr dem gewaltigen Ernst der Lage entziehen, die unsere Bewegung hervorrief, und zwingend erhob sich vor uns der Gedanke, den Wankenden Trost und den Halto-ten Stütze zu geben im Schloss der Dadaistischen Gesellschaft. Man hat vor wenigen Wochen aus dem Berliner Tageblatt ersehen, dass die erleuchteten Geister des Auslands mit den erleuchteten Geistern des Inlands einen Bünd zur Versöhnung der Nationen auf intellektual-aktivistischer Grundlage ins Leben zu rufen die Absicht in die Wege geleitet zu haben der Öffentlichkeit vorlegten. Dieses Unternehmen kann von uns nicht gebilligt werden. Den wozu führt es im besten der Fälle der aktiven Wirklichkeit, wie wir an allen Beispielen der historischen Geschichte einwandfrei nachweisen können? — Der dadaistische Geist beginnt anders. Wir bannen den Einzelnen durch die stille Form unaufdringl.chein. Weitens, das von Mund zu Mund und von Körper zu Körper die Menschen elektrisch magnetisch um den Pol der sozialen Relation herumwirbelt und ihnen so die Gelegenheit gibt, die Widersta de auszubalancieren, die das Leben zur Höllenglück machen, also das Naheliegende in den Vordergrund rückt und das Feine ganz autonatisch durch die Perspektive der anatomischen Beziehungen auslässt. Darum haben wir uns entschlossen, über dem **esoterischen Club Dada** einen exoterischen dadaistischen Club mit gesellschaftlichem Zusammenhang herauszubilden, der sich zweimal im Monat in zwangloser Form versammelt, um der dadaistischen Struktur der Reichshauptstadt eine vitale Konsistenz zu vermitteln. Dieser exoterische Club nimmt Mitglieder aus allen Schichten der Gesellschaft in seine Arme; jeder erwachsene Mensch über 16 Jahren kann an seinen internen Veranstaltungen teilnehmen. Er hat zu diesem Zweck eine Mitgliedskarte zu erwerben, die in jeder Buchhandlung käuflich ausliest und ebensowohl schriftlich beim Zentralamt des Dadaismus, Charlottenburg, Kantstr. 118, bestellt werden kann, woselbst Auskunft über alle Vorteile erteilt wird, die mit Erwerb der Mitgliedskarte verbunden werden, als da sind: 10, 20 und 50%. Ermässigung auf alle dadaistischen Publikationen; 10, 20 und 50% Ermässigung für alle nicht öffentlichen Clubveranstaltungen. Zutritt zu den Clubräumen; Vortragspreise bei der Benützung des **Dada-raphologischen Instituts**; der **Dada-Medizinalabteilung**; des **Dada-Detektivinstituts**; der **Reklame-Abteilung**; der **Zentralstelle für private männliche und weibliche Fürsorge**; der **Dada-Schule für die Erneuerung der psycho-therapeutischen Lebensbeziehungen zwischen Kindern und Eltern, Ehegatten und solchen, die es waren oder zu werden beabsichtigen**. — Uns ist es unmöglich, alle Vorteile, die der Erwerb unserer Mitgliedskarte nach sich zieht, aufzuzählten. Niemand versäume, sich diesen Vorteil zunutze zu machen und trete schleunigst dada bei. Ob er zehnprozentigen, oder zwanzigprozentigen, oder fünfzigprozentigen Vorteil erwerben will, muss jeder mit sich selbst ausmachen. Wir stellen Karten zu 10, 20 und 30 Mark zur Verfügung, die auf ein ganzes Jahr gelten, beginnend mit dem 1. Januar des Jahres B der dadaistischen Zeitrechnung, das in vier Wochen anfängt. Gelb ist die Farbe für die 10 Mark-Karte, rot für die 20 Mark-Karte und grün für die 50 Mark-Karte. Die Karten sind nur gültig, wenn sie die persönliche Unterschrift eines der sechs Urdadas (Baader, Grosz, Hausmann, Heartfield, Huelsenbeck, Mehring) tragen. Ehrendadas können nur für mindestens 100 Mark Jahresbeitrag aufgenommen werden, sonst aber gibt es keine Beschränkung für den Eintritt in den

Aus dem Dadaco (Hausmann, Bader)

club dada

Der Dada, br. 2, Berlin, decembar 1919, str. 3.

Pristupite dadi

Dada je do sada odbijala da prima članove, ali imajući u vidu potrebe vremena koje stvara vreva velikog grada, nismo više mogli da izbegavamo strahovitu ozbiljnost situacije, koja je i dovela do pojave našeg pokreta, tako da nam se ideja o pružanju utehe posrnulima i podrške slabima, u okrilju jednog dadaističkog udruženja, nametnula na najsnažniji način. Pre samo nekoliko nedelja, na stranicama *Berliner Tageblata* (Berliner Tageblatt, „Berlinski dnevni list“) mogli smo da čitamo kako su prosvećeni intelektualci iz inostranstva, zajedno s prosvećenim intelektualcima iz zemlje, javno izneli svoju ideju o osnivanju lige za pomirenje među narodima, na intelektualno-aktivističkoj osnovi. Taj poduhvat ne može naići na naše odobravanje. Naime, čak i u najboljem slučaju žive stvarnosti, gde to može da vodi, ako pogledamo ono što nam jasno pokazuju svи prime-ri iz novije istorije? Dadaistički duh ima drugačiji pristup.

Mamimo pojedinca kroz tihu formu nemetljive reklame, koja, dok ide od usta do usta i od tela do tela, uvlači ljude u vrtlog oko elektromagnetnog pola društvene rotacije i tako im omogućava da nađu protivtežu onim nedaćama koje od života prave pakao na zemlji, drugim rečima, pomeramo ono što je očigledno u prvi plan i automatski stvaramo daljinu kroz perspektivu anatomskih odnosa. Zato smo rešili da iznad *ezoteričnog* Kluba Dada razvijemo egzoterični dadaistički klub, okrenut društvu, koji se neformalno okuplja dvaput mesečno, kako bi dadaističkoj strukturi carske prestonice podario mnogo vitalniju konzistentnost. Taj egzoterični klub prihvata članove iz svih društvenih slojeva; svaka odrasla osoba iznad 16 godina može uzeti učešća u njegovim internim aktivnostima.

U tu svrhu potrebno je izvaditi člansku kartu, koja se može kupiti u svim knjižarama ili naručiti na pisani zahtev od Centralne dadaističke kancelarije, Šarlotenburg, Kantstrase 118, gde se mogu dobiti informacije o svim prednostima kupovine članske karte, kao što su: 10, 20 i 50% popusta na sve dadaističke publikacije; 10, 20 i 50% popusta za sve nejavne klupske događaje; pristup klupskim prostorijama; povlašćeni uslovi za korišćenje usluga Dadaističkog grafološkog instituta; Dadaističkog medicinskog odeljenja; Dadaističkog detektivskog instituta; reklamnog odeljenja; Centralne kancelarije za ličnu dobrobit muškaraca i žena; Dadaističke škole za obnavljanje psihoterapeutskih životnih odnosa između dece i roditelja, supružnika i onih koji su to bili ili nameravaju da postanu.

Nemoguće je nabrojati sve pogodnosti kupovine naše članske karte. Neka niko ne propusti da iskoristi tu prednost i što pre pristupi dadi. Svako mora sam da odluči da li želi da dobije popust od deset, dvadeset ili pedeset posto.

Izdajemo članske karte od 10, 20 i 50 maraka, koje važe celu godinu, počevši od 1. januara godine B dadaističkog kalendara, koja počinje za četiri nedelje. Članska karta od 10 maraka je žuta, od 20 maraka crvena, a od 50 maraka zelena.

Članska karta je važeća samo uz lični potpis jednog od šest Urdada (Badera, Grosa, Hausmana, Hartfilda, Hilzenbeka, Meringa). Počasne dade se mogu primiti samo uz minimalnu godišnju naknadu od 100 maraka, ali inače nema ograničenja za učlanjenje u

KLUB DADE.

Club Dada, „Tretet dada bei“ (Johannes Baader), *Der Dada* br. 2, Berlin, decembar, 1919.

Investirajte u dadu!

dada je jedina štedna banka koja isplaćuje kamatu u večnosti. Kinezi su imali Tao, a Indusi Bramu. dada je nešto mnogo više od Taoa i Brame. dada udvostručuje vaše prihode. dada je tajna crna berza i zaštita od devalvacije i neuhranjenosti. dada je ratna obveznica večnog života; dada je uteha u umiranju. dada bi trebalo da bude testament svakog građanina. dada je podjednako aktivna u malom i velikom mozgu majmuna, kao i u guzicama državnika. Svako ko uloži novac u dada štedioniku ne treba da strahuje od konfiskacije, zato što svako ko takne dadu postaje dada tabu. Svaka novčanica od 100 maraka umnogostručuje se u skladu sa zakonom čelijske podele, 1327 puta u minuti. dada je jedini spas od ropstva Antante. Svaki ček dada štedionice važi svuda u svetu. Kada umrete, dada će biti vaša hrana; čak su i stari Egipćani svoje mrtve hranili dadom. Gautama je verovao da ide u nirvanu, ali kada je umro, nije se našao u nirvani već u dadi. dada je plutala na vodi pre nego što je bog stvorio svet, a kada je rekao, „Neka bude svetlost“, nije bila svetlost nego dada. A kada je nastupio sumrak bogova, prezivela je samo dada. Investirajte u dadu. dada ne potpada pod suverenitet međusavezničke ekonomske komisije. Čak i *Deutsche Tageszeitung* („Nemačke novine“) žive i umiru sa dadom. Ako prihvivate ovaj poziv, idite između 11 i 2 noću na Bulevar pobjede, na potez između Joakima Lenjog i Ota Mlakonje, i pitajte pozornika za tajni dada depo. Onda uzmite novčanicu od 100 maraka i nalepite je na zlatno H iz *Hindenburg* (na vratima) i viknite tri puta, prvi put pijano, drugi put forte, treći put fortissimo: dada. Onda će Kajzer (koji ne živi u Amerongenu, kao što se priča, iz taktičkih razloga, već između Hindenburgovih nogu) ustati i stuštitи se niz tajni pro-

laz, uz gromoglasno dada, dada, dada, podići kapak i izdati vam priznanicu. Pazite da posle „W. II“ (Wilhelm II) ne стоји „I. R.“¹⁵ već „dada“. I. R. neće moći da računa na prednosti štedionice. Pored toga, svoj novac možete da prebacite na svoj dada račun u svakoj filijali *Deutschen Bank, Dresdner Bank, Darmstädter Bank i Diskontogesellschaft*. Te četiri banke se zovu „D“ ili dada-banke, a kineski car, japanski car i novi ruski car Kolčak¹⁶ imaju svoje dada dvorove u svakoj od njih (nekada su se zvali „zlatoseri“, ali sada se zovu „dada“; jedan stoji levo od Bogorodičine crkve). Svi depoziti se sakupljaju i usmeravaju preko Versaja u Vatikan, gde ih sveti dada blagosilja i prebacuje u krilo svete mame. Da, da, dada je nedokučiva. dada umnožava sve po sto i hiljadu puta. Tao i Brama su dada. Dada pravi decu i unuke. Dada je plodna i množi se. Dada je jedini spas od bede i nevolje. Investirajte u dadu!

CENTRALNA DADAISTIČKA KANCELARIJA

„Legen Sie Ihr Geld in dada an!“ (Raoul Hausmann i Johannes Baader),
Der Dada no. 1, Berlin, jun 1919, str. 6–7.

¹⁵ Pun naziv titule Vilhelma II: Wilhelm II Imperator (et) Rex (Car i Kralj). Potpisivao se kao Wilhelm I. R. (Prim. AG)

¹⁶ Aleksandar Vasiljevič Kolčak (1878–1920), ruski polarni istraživač i kasnije komandant Ruske carske mornarice. Za vreme revolucije u Rusiji predvodio snage „belih“. U Omsku, u jugozapadnom Sibiru – i u vreme prvog broja časopisa *Der Dada* – proglašio Privremenu sverusku vladu, a sebe za „Vrhovnog poglavara i komandanta svih ruskih kopnenih i pomorskih snaga“ (1918–1920). Kao takav je u tom periodu i bio priznat od ostalih formacija „belih“. Zarobljen i pogubljen 1920. (AG)

Saopštenje Kluba Dada

Dada je haos iz kojeg izvire na hiljade sistema, koji se onda ponovo prepliću u dada haosu. Dada je u isti mah tok i sadržaj svega što se dešava u univerzumu.

Klub Dada poziva vodeće predstavnike onoga što je najbolje u nemačkom duhu da razmotre sledeće principe dade:

Ljudi su anđeli i žive na nebesima. Oni sami, kao i tela koja ih okružuju, jesu kosmičke akumulacije najveće potencije. Njihove hemijske i fizičke transformacije su magijski procesi, misteriozniji i veći od svakog kraja ili postanka sveta, u oblasti takozvanih zvezda. Svako njihovo intelektualno i duhovno ispoljavanje ili zapažanje neizmerno je čudesnije od najneverovatnijeg događaja opisanog u *Hiljadu i jednoj noći*. Sva dela i nedela ljudi i svih drugih tela, dešavaju se u prilog nebeske razonode, kao igre najvišeg reda, i vide se i doživljavaju na onoliko različitih načina koliko ima i individualnih svesti koje u tome učestvuju. Svaku od tih pojedinačnih svesti ne čini samo čovek već i svi ostali sistemi univerzuma, od kojih se čovek sastoji, i u kojima živi kao anđeo. Smrt je priča za malu decu, a vera u boga je bila pravilo igre ljudske svesti u vreme kada se još nije znalo da je zemlja deo nebesa, kao i sve ostalo. Svetskoj svesti nije potreban bog.

Klub Dada hitno traži vaše mišljenje, koje će objaviti u br. 5 ove publikacije.

KLUB DADA

„Eine Erklärung des Club Dada“, *Dada Almanach*, str. 132–133, 1920.

Autori su verovatno Raoul Hausmann i Johannes Baader.

Illustration aus einer Dada-Zeitschrift

Ein Rückblick
auf eine nun schon historisch
gewordene Bewegung

*
Wozu war sie nötig?

*
Was ist übriggeblieben?

*
Was hat der Dadaismus
geleistet?

86

„Osvrt na jedan sada već istorijski pokret. Zašto je bio nužan? Šta je od njega ostalo? Šta je dadaizam postigao?“ Uhu: das neue Monats-Magazin, Berlin, februar 1927, III: 5. Hilzenbekov osvrt na dadu iz 1927, iz časopisa UHU (Sova, Buljina), jednog od najvažnijih kulturnih mesečnika iz Vajmarskog perioda. Na ilustraciji vidimo Hausmana, a preuzeta je iz „jednog dadaističkog časopisa“ (nije *Der Dada*, možda neki letak ili neki od kasnijih Hausmanovih poduhvata).

<https://digital.kunsthaus.ch/viewer/?thumbs/65853/1/>

Berlinska dada: izbor iz bibliografije

„Čak ni dadaisti ne znaju šta je dada, to zna samo Oberdada, a on neće reći nikome!“

— Johannes Baader Oberdada, 1919.

U ostalim našim bukletima posvećenim berlinskoj dadi već su priloženi relevantni naslovi za svako od tih izdanja; ovde ponavljamo nešto toga, uz naglasak na nekim lakše dostupnim opštijim izvorima. Treba imati u vidu i autobiografske osvrte glavnih protagonisti ili posebne monografije o njima, što u oba slučaja često čine izvanredna izdanja (Hilzenbek, Hausman, Gros, Heh, Bader, itd.). Ali u ovim glavnim opštim osvrtima sve to je već navedeno i dovoljno jasno istaknuto.

Michael White, *Generation Dada: The Berlin Avant-Garde and the First World War*, Yale University Press, 2013. Pomalo suvoparno, za tako bogatu i uzbudljivu temu, ali opet dragocen, nezaobilazan izvor.

Jed Rasula, *Destruction was my Beatrice: Dada and the Unmaking of the Twentieth Century*, Bacis Books, New York, 2015, naročito poglavlja 3 („Fantastic Prayers“) i 4 („Dada Hurts“).

Hans Richter, *Dada Kunst un Antikunst* (1958), *Dada art and anti-Art* (1964); poči od redigovanog engleskog izdanja, iz 2016 (ed. Michael White, Thames & Hudson, nedostupno na webu, za razliku od ranijih engleskih izdanja, ali za divno čudo još uvek dostupno u nekim beogradskim knjižarama), s obzirom na pot-

puni haos koji je Rihter napravio s podacima o ciriskoj dadi, naročito za period 1916–1917, u inače neodoljivom izlaganju. Nešto od toga se, nažalost, glatko prelilo u brojne sekundarne izvore o dadi, budući da je Rihter uživao veliki ugled kao jedan od članova prve dadaističke grupe. (Pobrkani datumi, godine i mesta glavnih dadaističkih manifestacija u Cirihu; pobrkani Hugo Bal i Teo van Dusburg, na čuvenoj fotografiji Dusburga u kostimu s brojem 13 i s holandskom zastavicom, što se kasnije prenosilo s „Hugo Bal“ u potpisu; pobrkani Herman Broh i Hugo Bal – isti inicijali? – u jednom od udarnih citata; doslovno nijedan citat, kojih inače ima u izobilju, nije pokriven izvorima, itd.; nekih gafova ima i na kraju knjige, gde je Rihterovo pismo Dišanu, s vrlo negativnim viđenjem pop-arta, prikazano kao Dišanov stav, iako je ovaj samo lakonski odobrio ponuđeni tekst, kao što je u tim poznjim godinama nehajno komentarisao i toliko toga drugog, često ljubazno, kada bi ga neko pitao, ali za šta inače nije mnogo mario.) Berlinska dada je, srećom, što potvrđuju i drugi izvori, pokrivena bez tih problema, s nizom važnih zapažanja i urnebesnih anegdota. Zadržavam se na tome, zato što je, još jednom, i pored svih manja, reč o apsolutno neodoljivoj knjizi, pre svega zbog kvaliteta Rihterovog pripovedanja.

Hanne Bergius, *Dada triumphs: Dada Berlin, 1917–1923, Artistry of Polarities*, serija *Crisis and the Arts: The History of Dada*, vol. 5, general editor Stephen C. Foster, G. K. Hall, New York, 1996. Monumentalna akademска edicija posećena dadi (devet tomova, razni autori), i kao takva – dakle, akademска – ne uvek opojna kao štivo, ali opet dobro istraženo, krcato dragocenim podacima, podsticajno. Ovaj tom je, za razliku većeg dela

edicije, dostupan na archive.org. Štampana izdanja se teško nalaze i neobjašnjivo su skupa (to su obimna, ali grafički sasvim skromna akademska izdanja), što je šteta, budući da je reč o jednom od najboljih izvora o avangardi i kulturi XX veka.

Hanne Bergius, *Das Lachen Dadas: die Berliner Dadaisten und ihre Aktionen*, Anabas, Giessen, 1989. Velička, sveobuhvatna monografija na nemačkom, bogato ilustrovana, ali pre svega eseistička. Do sada možda neprevaziđen izvor te vrste na nemačkom.

Hanne Bergius, Karl Riha, *Dada Berlin: Texte, Manifeste, Aktionen*, Reclam, Stuttgart, 1977. Minijaturno izdanie, sitan font, ali opet, ne znam kako, vrlo čitljivo i pregledno, sa skoro svim najvažnijim tekstovima berlinske grupe. Ni manje knjige, ni boljeg izvora (opet, samo na nemačkom).

Nekoliko autobiografija ili autobiografskih zbirki tekstova i biografskih monografija:

Richard Huelsenbeck, *Mit Witz, Licht und Grutze*, Limes Verlag, 1957; *Memoirs of a Dada Drummer*, Viking Press, New York, 1974. Pored autobiografije, Hilzenbek prilaže i nekoliko kasnijih tekstova o dadi i dadaistima. Knjiga koja drži pažnju od početka do kraja, ne samo zato što je istorijski važna, već i zbog Hilzenbekovog briljantnog i često urnebesnog pripovedanja.

Raoul Hausmann, *Courrier Dada*, Le Terrain Vague, Paris, 1958; tome odgovara nemačko izdanje, *Am Anfang war Dada*, Anabas-Verlag, Giessen-Frankfurt, 1972. Zbirka testova iz vremena dade i kasnijih osvrta, ali s jasnim autobiografskom profilom. Originalno zamišljeno, sjajno izvedeno, istorijski nezao-

bilazno, ali nažalost i dalje bez engleskog ili srpsko-hrvatskog izdanja.

Timothy O. Benson, *Raoul Hausmann and Berlin Dada*, UMI Research Press, Ann Arbor, Michigan, 1987. Bensonova doktorska disertacija, doterana za knjigu. To je i dalje više skica nego prava monografija o Hausmanu (koje na engleskom i dalje nema), ali svejedno, odličan izvor (dostupno na archive.org, Monoskop, itd.).

Georg Grosz, *A Little Yes and a Big No*, Dial Press, New York, 1946; imati u vidu i izdanje iz 1998 (University of California Press), prošireno za poglavlje o Grosovom poseti Sovjetskom Savezu 1922; napisano na nemačkom, ali prvi put objavljeno na engleskom; prvo nemačko izdanje: *Ein kleines Ja und ein großes Nein*, Rowohlt, 1955. Gros je po odlasku u SAD uglavnom nipođaštavao svoju dadaističku i komunističku prošlost, ali njegov osvrt na te godine, naročito na dadu, iako relativno kratak, opet spada u nezaobilazna štiva.

Johannes Baader, *Oberdada: Schriften, Maniferte, Flugblätter, billets, Werke und Taten*, eds. Hanne Bergius, Norbert Miller, Karl Riha, Anabas-Verlag, 1977. Nažalost, samo na nemačkom, izdanje iz kojeg je preuzet uvodni citat (str. 75).

Selbstbildnis von George Grosz

Was ist dada?
Eine Kunst? Eine Philosophie? das Politik?
Eine Feuerversicherung?
Oder: Staatsreligion?
ist dada wirkliche Energie?
oder ist es Garnichts,
alles?

noch an der paranoidischen Idee laborierte, dass er der Präsident der Welt sei, lehnte meinen Vorschlag ab und kam selbst mit seinem Friedensangebot heraus, was natürlich gänzlich verfehlt war. Ich ging jetzt direkt an die Front nach Flaudern, setzte mich an die Spitze der Truppen, aber die Etappe fiel mir in den Rücken, man schleppte mich in den Justizpalast der Vierten Armee-Inspektion nach Gent, interneierte mich in der Kaiser-Wilhelm-Kaserne und die Folgen kennt man. Czernin schrieb in Wien seinen geheimen Berichten den Kaiser Karl; der Bericht gelangte in die Hände der Entente; Wilson wurde ersucht, dem deutschen Volke klar zu machen, dass der Präsident von Amerika die Sorge für sein Wohl übernommen und jede weitere Hemmung in Deutschland überflüssig sei. Vergebens machte ich am 19. September 17 meinen Besuch in Kreuznach, Hindenförd und Lüdensberg erkläarten mir beide gleichzeitig, meine geistigen Taunks seien ganz ungefährlich, und sie übernahmen nach wie vor jede Garantie für den Sieg. Gegen diese Verbündung gab es kein Mittel mehr. So trat ich im Frühjahr 1918 zum Dadaismus über. Man ernannte mich zum Oberdada. Aber statt dass man am 9. November verantwortungsgeworden wäre, und, nun die Bahn frei war, mir das ehemals kaiserliche Schloss eingeräumt und mich zum Diktator des Proletariats ernannt hätte, lebte Liebknecht die deutsche Präsidentschaft, die ihm Adolf Hoffmann auf dem Balkon des Schlosses anbot, ab; am 17. November versuchte ich im Dom eine letzte Klarung der Sachlage; Adolf Hoffmann, der damals im Kultusministerium sass, und zu dessen Resort die Angelegenheit gehörte, lies mich im Stich, und so wurde Karl Liebknecht und Rosa Luxemburg am 15. Januar im Edelhotel ermordet. Dann folgte ein Schlag auf den anderen. Am 7. Mai wurde der Friedensvertrag in Versailles überreicht, wobei ich am 19. April vergeblich im Reichskabinett persönlich meine Karte abgeben und festgestellt hatte, dass ich nicht tot bin, auch wenn die Presse mich für tot erklärt hat. Aber wieder redete ich vergeblich. Scheidemann und Ebert wussten alles besser, bis zum 28. Juni. Doch inzwischen war unser

„Šta je dada? Umetnost? Filozofija? Politika?

Osiguranje od požara?
 Ili državna religija?

Da li je dada prava energija?
 Ili je ništa, to jest, sve?“

Der Dada 2, Berlin, decembar 1919, str. 6.